

Miért Matyi a hüvelyk, miért édes az anyanyelv?

Semmi se véletlen körülöttünk. A változásnak éppen úgy, mint a maradandóságnak, megvannak a saját törvényei, ha azokról nem is mindig tudunk. Igaz ez a dolgok összefüggésére is. Minden bizonnyal megtalálhatók a sajátos összefüggések a régészet, történelem és a nyelvészet stb. leletei között. Sőt, az egyik berajzolhatja a másik térképének fehér foltjait. Ezért olvastam nagy érdeklődéssel László Gyula professzor tanulmányát, töprengéseit a Népszava Szép Szó mellékletében. Különösen azt tartom fontosnak, hogy leszögezi: szavaink nem ugyanazt jelentették 5—6 ezer évvel korábban, mint például a honfoglaláskor. Nem vagyok nyelvész, de nyelvvel való közeli együttélés, írói gyakorlat és játék sok feltételezésre döbentett rá.

A nyelvi régészkedés közelítő útjaival kapcsolatban már írtam két dolgozatot a Kortársba. Ezúttal újfajta lehetőségről szólok. De előbb, hadd említsek bizonyos azonosságot, ami — úgy vélem — egyaránt jellemzi a régészetet és a nyelvészetet. A finnugor nyelvek rokonságát roppant nagy munkával, bizonyító erővel kimutatták nyelvészeink. Mégis ez a rokonság napjainkban mintegy ezer közös eredetűnek ismert szóra, például kéz = käsi, hal = kala, vér = veri stb., a ragozó tulajdonságra stb. szűkül. Ugyanakkor egyéb nyelvekben is kimutathatunk több száz azonos szót, a rokonság mégsem áll fenn. Ha a rokonság igaz, akkor az azonosságnak sokkal nyilvánvalóbbnak kellene lennie — mondták sokan. Úgy gondolom, az is! Ha ugyanis a régész szemével nézzük a rokon nyelveket, akkor eltérő rétegeknek foghatjuk fel őket. A magyar távolodott az őshazától a legnyugatabbra, a magyarra hatottak leginkább egyéb nyelvek. A mi nyelvünkben tehát mélyebbre kell ásni azért, ami esetleg a manysi, vagy még inkább a finn, észt stb. nyelvekben jobban szembeötlik. Több hordalékréteget kell eltávolítani ahhoz, hogy előtűnjenek a ma is meglevő összefüggések! Bár az alábbiak közzétételére László Gyula professzor gondolata készített, mint látható lesz, ide kapcsolódik az a téma is, amiről Ruffy Péter írt a Magyar Nemzetben, Utazás az anyanyelv körül címmel. A két dolgozat időbeni egybeesése véletlen, de együtt való tárgyalásuk, belső összefüggésük talán nem. Megjegyzem, az alábbi lehetőség is csak egy azok közül, amelyeket eddig megtaláltunk. A rétegek felforgatása sok hasonló összefüggést, leletet hozott a napvilágra. De azokat majd más helyen mutatjuk be.

A szavak, még ha nem is változtak volna, sem jelenthetnék ugyanazt, hiszen a megnevezett dolgok maguk változtak.

Az elmúlt 8—10 ezer év alatt megsokasodtak az embert körülvevő tárgyak. Ez a sokasodás csak százezres vagy milliós adatokkal lenne kifejezhető. Ugyanakkor a hangképző szervünk (artikulációs lehetőség) lényegében nem változott, ha sokat fejlődött is. Egyszerűsítve: véges hanganyaggal kellett jelölni a végtelen felé törő fogalmi mennyiséget! Új hangokat — hangjeleket — nem volt mód kitalálni, a régieket kellett variálni. Ebből pedig az következik, hogy az új fogalmak megnevezése — különösen a rokon nyelveken belül — korántsem véletlenül épült. Ha az újabb tárgy, jelenség stb. összefüggött valami korábban ismerttel, akkor az új megnevezés is valamiképpen a régin alapult. Ha igaz ez, nyomának kell lenni a magyar és a rokon nyelvekben is. Amikor a Kortársban a „szó-dzsolik”-ról írtam, jeleztem, hogy egy-egy szót forgatva, toldozgatva, ragokat hozzárakva stb. sokféle jelentésűre lehetett formálni. A nyelv is ősi eszköz.

Nézzük az eszközök változását. Kezdetben egyetlen eszköz volt a bunkó, a kalapács, a fegyver stb. Később a fejlődés kényszerére szétágaztak, és volt külön buzogány, külön kalapács, külön balta stb. De mindegyik magán viselte az ősi formát,

egyúttal a célszerűség és az adott technikai lehetőség változását. Ezért van az, hogy a kalapács mai formája és használati múltja talán egymillió éves is lehet. Vagy vegyük a számokat. Ma már elég, ha nullától kilencig ismerjük a számokat, s minden lehető nagyságrendet ki tudunk fejezni e tíz jellel! Nem a jelek mennyisége, hanem logikai használhatóságuk lehetősége a döntő. Említhetném a zenét is vagy a sakkot, ahol a hatvannégy kockán, a harminckét figurával és a szabályok figyelembevételével minden bizonnyal milliós nagyságú az állások lehetősége! Úgy gondolom, valami ilyesmi lappang, kell hogy lappangjon a nyelvben is. A matematikai bizonyítás, az adott hanganyag — hangjel — és a szükséges jelentéstartalmak megnevezési kényszerének összevetése is, ugyancsak megbillenő arányosságot mutatna! Az egyik oldalon száz alatti szám szerepelhet, a másikon több milliós! És az utóbbi egyre nő! (Bár közben veszítünk is el szavakat, de úgy tűnik, nem végleg és nem mindenütt! Például, ami a magyarban egészen vagy félig elveszett, arra rábukkanhatunk valamelyik rokon nyelvben. Bárczi Géza professzor szóbokor elmélete is, amit bizonyító erejűnek fogadhatunk el, azt erősíti, hogy szavaink ősi tövekből ágaztak szét, de mindmáig azonos jelentéstartalmi bozótost alkotnak.) Visszakanyarodva a nyelvhez, úgy vélem, hogy a nyelv — az élő! — ma is őrzi, akár a föld rétegei, az ősi töredékeket, s azok egymáshoz való viszonyát segítik megérteni például a mondák, mesék, szájhagyományok, néha jobban, időben sokkal távolabbi korokig, mint az írásos emlékek.

Rátérve a László Gyula professzor által említett gondolatra, sajátos feltételezést vázolok. Néhány éve, amikor nyelvünk „ásatását” elkezdtem, abból indultam ki, hogy az sok tekintetben eltér más nyelvektől. Nemcsak abban, bár ez is döntő, hogy ragokat, képzőket használ, kerüli a mássalhangzó-torlódást stb. (Ha magyar nyelvű szöveget megnézünk, általában azt tapasztalhatjuk, hogy egy bizonyos vizsgált részben a magán- és mássalhangzók száma azonos vagy nagyon kicsi a különbség a mássalhangzók javára.) Mindent ejtünk, amit írunk, és fordítva. Ettől csekély az eltérés. Hiszem, hogy ez sem véletlenül alakult így. Nyelvünkben nagy a mássalhangzó-biztonság! Tájnyelveinkben is általában csak a magánhangzók változnak: határ = határ; szögedi = szegedi; szögén = szegény stb.; a mássalhangzók, különösen a kemények (Ká, Té, eR) viszonylag nagyon ritkán. Ezért írhatta Kodolányi, hogy a „Halotti Beszéd” nyelve mai nyelv. Bizonyíték az is, ha egy magyar szövegben a helyükön hagyjuk a mássalhangzókat és csupa azonos magánhangzókat írunk közéjük, pl.: „Hazadnak randalatlanal”, vagy „Hizidnik rindilitlinil”, vagy „Hezednek rendeleltenel” stb. ráismerünk Vörösmarty sorára. De kipróbálhatjuk ezt nem közismert szöveggel is! Két-három magánhangzós próba után, a helyükön hagyott mássalhangzók végül is megmutatják: csaknem száz százalékig megközelítik a keresett jelentéstartalmat! Ezen alapszik és a ragozó (rakosgató) tulajdonságon annyi játékos gyerekbeszéd! Pl.: „Terge mirgit csirginárgálsz?” Vagy: „Teve mivít csivínáválsz?” Vagy: „Kote komit kocsikonálsz?” stb. Ez a belső nyelvi rend teszi lehetővé a fent említett — és még sok más — nyelvi játékot. Ahogy a debreceni anyanyelvi konferencián Bárczi professzor utalt rá, emiatt nyelvünk minden más nyelvnél alkalmasabb az időmértékes verselésre. Ezért gyakori, hogy írónk prózai szövegeiben vagy újságjainkban időmértékes sorokat lehet kimutatni vezércikkben, közéleti anyagokban, riportokban stb. A prózaírók talán észre sem veszik, hogy időmértékes sorok futnak ki a tolluk alól. Velük is játszik a nyelv!

Lássuk csak például László Gyula professzor tanulmányának címét: „Töprengések tudományos kutatás közben”, csaknem teljesen szabályosan lüktető időmértékes szöveg. Ha a „tudományos” szót kihagyjuk: „Töprengések kutatás közben”, így már a ritmusa miatt versben is elmehetne! Nézzük találomra a tanulmányának mondatait: „Igen ám, de az ásatás megkezdése előtt évtizedekkel az egyik emelkedésen...” S „hogy ezt a gazdag rétegeződést...” De Ruffy Péter sem tudta, hogy időmértékes sorokat ír: „... egyedülálló módon, úgy alakult ki...” S alig van olyan nap, hogy a napilapok címei, sorai között valamelyik ne lenne részben vagy teljesen időmértékes lejtésű. A legtöbbször igen csekély szórendi stb. változtatással a kevés idegen szó tartalmazó magyar szövegek könnyedén átváltoztathatók időmértékes

lejtésüre. Végezetül állítsuk megfelelő sorrendbe László Gyula által említett régi törzsnevekre utaló falvak nevét, s újra csak lüktetni kezd a nyelv: Solt Tass Üllő Kér Keszi Gyarmat.

E dolgozat célja, hogy egy feltételezést közzétegyen a sokféle nyelvi lehetőségek közül. Mégpedig azt, hogy a mesékből, mondákból ismert „hüvelyk Matyi” miért éppen Matyi? Miért nem Gábor, János, Zoltán stb.? A finn és más rokon nyelvvel való közelebbi ismerkedésből az látszik ugyanis, hogy ezúttal sem véletlenről van szó! A Mátyás, Matti, gyakori finn keresztnév. (Ezúttal mégsem a Mátyás név eredetét vizsgáljuk, hanem, hogy miért éppen az a név került a mesékbe!) A maa (má) finnül földet, országot, hazát, világot jelent. Minden, ami a földdel, a földhöz való közelséggel, közvetlenül kapcsolatban van, azt nagy gyakorisággal maa vagy ma szóval kezdi a finn. (Jegyezzük meg, hogy az egyik mesében ez áll a „hüvelyk Matyi” helyett: „hüvelyk pici”). Néhány példa a sok közül, amelyeket oldalakon át sorolhatnánk: maaemo = földanya, anyaföld; maallinen = földi, világi; maantie = országút; maa matka = szárazföldi út; matka = utazás, út; mata = fekszik (tehát a földön, a földhöz közel stb.); matala = alacsony (az ala valami lentit, alsót, lefelét, alattit stb. jelent!). Újra a földhöz való közelség, alacsonyság van jelen — kétszeresen! — ebben az összetett szóban! E felismerés nyomán keresni kezdtük a „hüvelyk Matyi”-hoz közel álló jelentéstartalmú szót. Van-e ilyen? Mert a „hüvelyk” önmagában nem bizonyos, hogy a kicsiség jelzése, hiszen a másik változatban „hüvelyk pici”-t találunk! Nem kellett sokáig keresnünk, újra a mesék segítettek. A „manó” nem kicsi-e? Ugyanakkor a „mag” régi szavunk testet jelentett. De mai jelentése kicsire utal, a magok kicsi testek. Talán ezzel függhet össze a makk, ami szintén mag, vagy a mák szavunk, ami egészen kicsit jelent, s egyben magot is?! Olyannyira apró, hogy feltételezi a sokat. Nem is szoktuk így emlegetni: mákok! (A Ká, mint többszám-jel, már benne van a szóban: mák.) Tehát apró, földbe — testbe! — kerülő testek! Ezek után nem csodáljuk, hogy Kálmán Béla Chrestomathia Vogulica, manysi nyelvkönyvének szótárában a man vogul szó jelentése: kis, kicsi! De ebben az összetételben is alsónadrág: man-sup! (alsó vagyis kis nadrág). Ész: mehike = emberke, kisfiú stb.

Ha így van, kell valami jelének lenni a magyar nyelvben is a maa, ma alaknak, illetőleg az eM hangzónak, amely a földhöz való közelséget — viszonyt! — jelzi. Finn szókat keresve találtunk rá ezúttal is, mint annyiszor, a magyarra. Ugyanis a maalain = szárazföldi állat (földi lény); maanalainen = föld alatti; makeilla = csúszik, mászik! Tehát a mászik szavunkban ott van a földközelség a finnben gazdagon szétbokrosult szava! Annál is inkább, mert a vakondok, amit vidéken pocoknak is neveznek, finnül: maamyrrä egyúttal a has, pocak (ezek ugyancsak lent, alul helyezkednek el, különösen az állatoknál) finnül: maha; a földtámaszték: maatuki. A sza-mó-ca, a földieper: mansikka. Igaz, hogy a szón belül, de megtaláljuk a földieper szinonimájában az eM mássalhangzót! De ha a finnben a föld anyaga, lenti része a maa, akkor a formázás, má-solás (agyagszobrok, edények stb.) is összefüggnek! Magyarban is benne van a hasonmás, más, másol szavakban a keresett alak. Finnül az utánoz, másol: matkia; a más = muu! De nézzünk ugyancsak néhányat az észti nyelvből: maa = föld, ország, vidék, talaj, terület; madal = alacsony; magama = aludni, feküdni; matk = utazás; matma, matta = eltakarni, elrejtteni, eltemetni; matus = temetés (vagyis föld alá merítés, vetés, te-me-tés)! De a keresett eM mássalhangzó benne van a földön való járás, mozgás, menés stb. jelentéstartalmi kifejezésekben is. Például: megy, finnül: mennä; a menés, menet, járás: meno stb. Észtil: mindi = mentek; minev = menő; muld = föld, hant; muu = más, egyéb; maant = országút; madalik = alföld, mé-lyedés, völgy stb. De még a sokkal távolabbi nyenyec nyelvben is a mijo me = nyom; mima, mimi = menetel, menés, mozgás; minde, minda = menő; mumne = mentén; muse = nomadizál, vándorol. Vagy a szölkup nyelvben mäkti = halom, domb. Tehát magas föld (A magas szóra más alkalommal visszatérünk) és a mozgásra utaló mänti = elhagy, elkerül, kitér (valaki elől, valami mentén). Manysi: mil = mély, mini = megy stb.

A példákat oldalakon át sorolhatnánk. De vajon a magyarban nem maradt meg több nyoma — ásatási lelete, törmeléke, málladéka a szóalaknak? valószínűleg igen. Nézzük csak: a *maa* szó jelentéstartalma elég széles körű. Összefügg mindeneke előtt a földazonossággal, földközelséggel, a földön való mozgással, alacsonyossággal stb. Finnben olyannyira, hogy a muta jelentése: iszap, sár! Nálunk talán a mo-csár (mo-sár) mocsok stb. őrzi? De még a földből égetett — má-zas — váza is finnül: maljekko. Így nem csoda, ha a formázás, mintázás: muovailu, a muru = morzsa (mint kicsi málladék). Sokáig követhetnénk a dzsungelyni ágat, ám ennyiből is látszik, hogy jó *mező*, *mélyébe*, *merültünk*, *mélyedtünk*, jó úton, nyomon *mentünk*, s ha változik is a nyelv, nem véletlenül, hanem megfelelő — egyetemes! — törvények szerint. Ez a mozgás, *mocorgás*, *mászás* stb. talán nem volt egészen hiábavaló, és ha László Gyula mondataira nem is nyelvészként visszhangoztunk, azt elmondhatjuk, hogy a hüvelyk *pici* tán nem egészen véletlenül lett Matyi! Arra törekedtünk, hogy a 8—10 ezer évvel korábbi gondolkodásmódot és összefüggéseket másoljuk.

Tán még jobban kifejezi az alább — ugyancsak röviden — változtatható lehetőség a hasonlító, ősi belső nyelvi összefüggést. Ruffy Péter cikke, több téma közül, Lőrincze Lajos egyik tanulmányára hivatkozik, aki arról ír, hogy egyetlen más nép nyelvében sincs meg az „édes anyanyelvünk” szókapcsolat. Egyedül a magyar nevezi édesnek anyanyelvét. Hely híján nem térhetünk ki különböző összevetésekre, de ez jelen esetben nem is fontos. Végső soron Lőrincze, magyarázatul az Értelmező Szótár meghatározását fogadja el: „Az a nyelv, amelyet az ember legjobban és legszívesebben beszél, s rendszerint az, amelyet a gyermekkorától főként anyjától tanult.” Tehát ezért lenne édes magyarul az anyanyelv? Vagy azért, Ruffy Péter kérdését idézem: „A mi érzelmi fűtöttségünket, az anyanyelv iránti rajongásunkat, túlzó természetünket tükröznék tehát az a gyakorlat, amelyet mi, más népektől eltérően s egyedülvaló módon édesnek nevezünk anyanyelvünket?” Kétségtelen, hogy ez sem fogadható el tudományos magyarázatnak. De van azonban valami, amire a nyelvészek eddig nem eléggé figyeltek. S úgy vélem, éppen ezeket hiányolja László Gyula is.

Láthattuk, hogy finn rokon nyelvben *maa* = föld, *haza*, ország; *maammo* = édesanya; és *maamo* = anyaföld, földanya. Náluk ez a kapcsolat a nyelvből következik, de ugyanakkor a *maireä* jelentése édes, bájos, édeskés, kedveskedő; *maista* = ízlik, jólesik; *maku* = íz, zamát (az édes helyett nálunk is használják az „ízös” szót). És mi édes? Mi lehetett az tízezer éve is? Például a gyümölcs, méz, málna, a földieper (mansikka). Ki volt édes az ember számára? Az, aki hozzá közeli volt: anyja, testvére, szerelmese. (Kimutatták, hogy például a csokolózásakor cukor képződik a szánkban.) De édes a tej is! (emlő, Emese). Tej finnül *maita* és minden, ami a tejjel összefügg! Láttuk: földközelséget is jelent a *maa*, illetve *ma* szó. De hát benne van a magyar méz, márc, málna szavainkban a minduntalan felbukkanó *eM*, *no* és a *mama* szavunkban!

Vogulban *may* = méz; észiben *mesi* = méz; *mesilane* = méh; *mage* = édes; *maitse* = íz, ízlés; *mehe* = szörp (márc?) stb. Itt is sorolhatnánk százával a hasonlító összefüggéseket. Az általános gondolati logikát tehát igazolni látszanak a belső, rokonnyelvenként másként fejlődő, változó szavak, jelentéstartalmak mai nyomai. Úgy vélem tehát, hogy elgondolkodtató, vajon nem ezeknek az ősi összefüggéseknek a maradványa-e az, hogy az anyanyelv édes és a hüvelyk, az Matyi? Nyelvészeink szerint az édes szavunk az ízes-ből alakult. Ma is mondják: „Ízesen beszél.” De az is látható, hogy a rokon nyelvekben a *maa* (föld, ország, *haza*, anyaföld, édes, ízes, földközelség stb.) szerves logikai és valódi jelentéstartalmi összefüggést hordoz, s ha kimondják, egy kissé mindig hazát, földet, anyát, édest is értenek.

Talán nem hiábavaló összefoglalni a következtetést. Nyelvünkben gazdag szemléleti lehetősége van az „édes” szónak. Sőt, gondoljuk csak meg, milyen gyakran fordul elő, a kedveskedés jeleként, mintegy kiegészítve egymás jelentéstartalmát, ez a két — általunk rokon töről származtatott szó —: „édes kicsi”. Gyerekre, állatra

stb. is mondjuk: „de édes”, holott nem az. Viszont kicsi, kedves stb. Idézhetnénk hosszan költőinket. József Attila: „édes Hazám, fogadj szívedbe.”. Ady anyját verseiben de gyakran „Édes”-nek emlegette, Babits: „Édes az otthon” stb. A napi használatban: édesanya, édesapa, édes kicsi fiam, édesszájú, édes szavú. (Néha az édes sütemények szeretetét, kedvelését is jelenti az „édesszájú”.) S ha valaki eredetien, tisztán beszél, azt mondjuk: „ízes beszédű”, de például: „Jóízűt alszunk” stb. Ahogy említettem, a nyelvészet világosan kimutatta, hogy az „íz”, „ízes” szavunkból lett a mai „édes”, „ides”. Ha valaki csúnyán beszél, akkor: „ízetlenkedik” vagy „idéetlenkedik” stb. Amint az „íz” (egyik lélek!) szavunk ősi jelentését boncoljuk, újra csak közel jutunk a dolgozatban említett „mag”, azaz test jelentésű szavunkhoz. A következtetésünk és feltételezésünk tehát az, hogy nyelvünkben, e szavak kapcsolatai ennyire sajátosan összefonódnak, korántsem véletlen, hanem feltételezhetően az ősi nyelv — eltérő úton fejlődő — törvényszerűségeinek egyenes következménye. Még a más hangzókat tartalmazó szavak is visszautalnak az ősi törzsre. Vagyis nincs szó semmiféle misztikumról, ez a „különlegesség” egyúttal a legegyszerűbb nyelvi fejlődésre utal, a legtermészetesebb módon. Ami pedig a latin eredetűnek tartott jövevényszavainkat illeti, érdemes lenne elgondolkodni azon a közismert tényen, hogy a latin nyelv feltehető kialakulása előtt már évezredekkel kialakult a finnugor nyelv őse; a szószármazás írásos bizonyítékai egyébként is csecsemőkorúak e nyelvmatuzsálemhez képest. Ezt azért említem, mert például a „forma” szavunkat latin eredetűnek tartják, nyilván írásos leletek alapján. De miből formázhattak 5—6 ezer éve? Földből! (maa). És méghozzá FOR-gó korongon! Ott alakult a masszából különféle változat (edényekből). Változás finnül: muutos, változó: muuttuva, változtatás: muutos, muuttaminen, s amint láttuk, a váza: (földből, agyagból van!) maljakko. S hogy nem a váz szóból alakult, azt jól mutatja, hogy a váz finnül: kehikko, runko. (Ha valakinek jó a for-MÁ-ja, az jól MU-tat, ha hasonló, akkor „szakasztott MÁ-sa” stb.) S ha valamit má-solunk, akkor *mintát* veszünk. Finnül minta: malli. És sorolhatnám a *valódinak* feltételezhető, ősi összefüggéseket, de talán így is érzékelhető, hogy a gondolatmenet, ha olykor hézagosan is — bizonyára hibákkal, buktatókkal —, mégis nyelvi, földrajzi, társadalmi adottság fejlődési lehetőségeit veszi figyelembe. Nem az a valószínűbb ugyanis, hogy a nyelv fejlődésének bizonyos szakasza után, a tömegesen gyarapodó tárgyakat, ismereteket vadonatúj szavakkal nevezték meg, hanem a régiekkel, azok változtatásával, eltördelésével, összevonásával stb., de aligha teljesen véletlenül. Csak ma már számunkra, éppen az egyszerű — kényszerű — következetesség a nehéz! Annyira, hogy nem is hiszünk benne. És azt se feledjük, hogy ezek a fogalmak ősiek, minden bizonnyal megvoltak 6—8 ezer évvel ezelőtt, s az élő nyelv változása lenyesegette a szavak egy részét, vagy éppen növesztett rájuk, de nem dobta végleg el, már csak azért sem dobhatta, mert annyiféle lényeges fogalomhoz kapcsolódtak. Mindezek ellenére azzal fejezem be e rövid dolgozatot, hogy az olvasó vegye feltételezésnek inkább, mint állításnak. Egyébként is, a dolgokat el kell törni ahhoz (szótagolni), hogy megtudjuk, miből állnak, s a törések, mállasztások csakis olyan helyen jöhetnek létre, ahol gyöngébb a részek kapcsolata, kötése. Feltételezhető tehát, hogy minden véletlen csak ismeretszegénységünket, tudásunk fehér foltjait jelzi!